

Луцьке братство: історико-бібліографічний огляд краєзнавчої літератури (від середини 90-х років ХХ ст.)

Геннадій Бондаренко

Представлено публікації про історію Луцького Хрестовоздвиженського братства від середини 90-х років ХХ ст. Показано його діяльність у сферах освіти, виховання, поширення духовності. Книги, брошури, статті в збірниках матеріалів різних краєзнавчих конференцій складають чималий доробок. Розповідається про Братство і в сучасних умовах. Церква, школа, шпиталь, бібліотека, друкарня, а також освіта, благодійність, захист православ'я були важливими сферами діяльності братства. Частина публікацій охоплює будівництво та архітектуру, де представлено споруди, які збереглися до сьогодні. Згадуються окремі члени Братства, а саме: Галика Гулевичівна, Данило Братковський, Філарет Городельський та інші.

Ключові слова: Луцьке братство, братчики, публікації, церква, школа, освіта, виховання, будівництво, архітектура.

В історії української нації і Православної Церкви важливу роль відігравали братства, створені в XVI-XVII ст. Серед них є відомим Луцьке братство Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього (Луцьке Хрестовоздвиженське братство імені Святого апостола Андрія Первозванного), яке відоме з 1617 р.

Церква, школа, шпиталь, бібліотека, друкарня, а також освіта, благодійність, захист православ'я були важливими сферами діяльності братства, і про це існує певна кількість публікацій, які представлені в цьому огляді.

Про створення і функціонування Братства свідчать публікації Алли і Віктора Атаманенків¹⁻²; Василя і Вікторії Прокопчуків³⁴; А. Бондарчука – сучасного очільника Братства – про організацію та історію Братства⁸, Олени Бірюліної³⁻⁵, яка є завідувачем Луцького

«Роль особистості в Церкві»

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19.05.2016)

Братського музею, про історію братської церкви, життя окремих братчиків і пам'ятко охоронної та будівничої діяльності.

Творення музею і увага до відродження церкви Братства привернули увагу до окремих сторін діяльності з боку істориків та краєзнавців. Важливим кроком у відтворенні його історії стала публікація «Пом'яника» як історичного джерела^{2; 31}, що охоплював три століття і в якому можна знайти тих історичних осіб, які були членами Братства, хоча і не належали до мешканців Луцька. Деякі їхні нащадки й сьогодні живуть у місті. Складні умови існування Братства в часи польсько-литовського панування були пов'язані із ставленням влади до православ'я і православних, про що можна знайти свідчення в різних документах того часу і публікаціях.

Братство значну увагу приділяло освіті, книговидадню та бібліотечній справі. Ці сфери діяльності привабили багатьох дослідників. З'явилися публікації В. Струбицького⁴¹. Зокрема, В. Струбицький у книзі «Роде наш красний...» подав Статут Луцької братської школи, який представляв процес творення освіти й педагогічну думку, яка визначалася прогресивними тенденціями. Він також проаналізував спільно з Ю. Бондар систему навчання в братській школі⁴². Освіта в Братській школі постійно вивчається як зразок тогочасної європейської освіти. Про досягнення в навчанні і вихованні написано ряд публікацій: М. Гей і Й. Кондратика¹², М. Радчук і Ю. Мандрика³⁷.

Інші публікації О. Сажок⁴⁰, Г. Бондаренка⁶, О. Огневої і С. Крейніна²² стосуються книговидадння та історії бібліотеки Братства. Саме Братство поширювало літературу Луцьку та околицях, мало свою друкарню. Друкарню Братству заповів Павло Людкевич Домжив-Телиця. Що стосується бібліотечної справи, то в книгозбірні, крім своїх книжок, були книги, надруковані у Львові, Кременці, в інших українських, а також закордонних центрах друкарства. Зокрема, О. Огнева і О. Златогорський указують на те, що в бібліотеці були книги з львівської друкарні Михайла Сльозки²⁹. Опікувався бібліотекою Філарет Городельський³⁰. Частина цих книг є в державних і приватних колекціях.

Фототипічне відтворення книги «Лямент»²²⁻²³ вказує на неї, як на першу книгу, надруковану в Луцьку 1628 р. Разом з тим, ця книга є шанобливим ставленням до Іоана Василевича, який 29 років служив священиком і мав шану від братчиків.

Важливим документальним виданням з церковних архівів стала книга, підготовлена до друку М. Довбищенком «Історія Луцького братства і братського монастиря 1617-1833 років»¹⁷. У ній десятки документів, які свідчать про різноманітну діяльність Братства.

Ряд публікацій, що стосуються Братства, присвячені церковній і релігійній тематиці, зокрема, книга В. Рожка³⁹, у якій часто згадуються Хрестовоздвиженська церква і настоятелі. Так, О. Бірюліна⁴ згадує поховання, з яких інколи можна встановити імена тих, хто похований був у різні часи. Зараз крипта церкви є об'єктом уваги як дослідників, так і туристів. Фактично окремі публікації в основному і вказують на будівлі Братства як туристичні об'єкти.

Окремі публікації в загальному плані характеризують діяльність Братства. Перевидана невелика брошура А. Дублянського²⁰, брошура П. Кралюка²¹, статті Ю. Герасимчука¹³ та ін., а також путівники по Луцьку і Волині¹⁵⁻¹⁶ і книги дослідників В. Пясецького³⁶, Ф. Мандзюка³⁵, Б. Колоска²⁰, які розповідають (з ілюстраціями різного часу) про споруди Братства в старому місті.

Серед членів Братства відомі імена Галшки Гулевичівни і Данила Братковського. Галшці, як фундаторці Братства, відкрито пам'ятну дошку на Хрестовоздвиженській церкві, де вона була похована, і присвячено кілька публікацій, які розповідають про її життя та діяльність, зокрема Василя і Вікторії Прокопчуків³³.

Соціальне й національне гноблення і спроби окатоличити й ополячити населення українських земель і, зокрема, лучан представлене в матеріалах історико-краєзнавчої конференції, присвяченої одному із братчиків – Данилу Братковському¹⁴, якого поляки стратили 1702 р. в Луцьку і який був відомою постаттю і борцем проти соціальної несправедливості, мав чітку громадянську позицію, про що написано кілька публікацій^{30;32;38;44}. Його твори були видані окремою книгою в 2004 р., яка містила також дослідження про його життя і творчість, а також Заповіт польською та українською мовами, як зразок піклування про свою родину⁹.

Час від часу питання історії Хрестовоздвиженського братства знаходять місце в конференціях про минуле й сучасне Волині та Полісся. Тільки в 26 випуску збірника представлено 16 публікацій у розділі «Сторінки історії та діяльності» Луцького Хрестовоздвиженського братства²⁶, якими практично охоплено основні сфери діяльності

Братства, представлено ряд історичних осіб і пропозиції щодо подальшої діяльності. У збірниках інших конференцій, які присвячені Луцьку і Луцькому району²⁶⁻²⁸, теж є публікації, які стосуються Братства і братчиків або розповідають про ті часи, коли воно діяло як громадський захист українців і православ'я та впливало на стан освіти, духовності та національної ідентифікації. Відновлення діяльності Братства супроводжувалося створенням музею, для якого спочатку збирали експонати і матеріали та шукали можливість одержати місце в колишній будівлі шпиталю, яка з XVII ст. належала Братству і знаходилася біля Хрестовоздвиженської церкви. «Від руїн до музею», яким сьогодні може пишатися Луцька громада, так назвав свою розповідь А. Бондарчук⁷.

Братство впродовж століть змушене було діяти в умовах створених царським режимом до Першої світової війни, а згодом при польській владі до 1939 року. Діяльність церковних братств, особливо їхню пам'яткоохоронну діяльність у часи Російської імперії дослідила С. Гаврилюк у кількох публікаціях¹⁰⁻¹¹.

Відновило Луцьке братство свою діяльність у вересні 1990 року, коли делегати з Волині обрали головою Богдана Самохваленка і секретарем – Ярославу Самохваленку⁸. Згодом його очолив і нині очолює Андрій Бондарчук – депутат Верховної Ради України першого скликання, «Почесний краєзнавець України».

Звичайно, що в одній статті складно зібрати всі публікації про Луцьке Хрестовоздвиженське братство за визначений період, тому їхній аналіз може бути продовжений у наступних дослідженнях.

Список джерел і літератури:

1. Атаманенко А. Культурні осередки Волині кінця XVI – початку XVII ст. / А. Атаманенко, В. Атаманенко // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. XI. Матеріали XI конференції «Любартівські читання» / Відповід. за вип. П. Рудецький. – Луцьк : ФОРМ Сікачова В. А., 2015. – С. 92-103.
2. Атаманенко В. «Пом'яник церкви Луцького братства» як історичне джерело / В. Атаманенко, А. Атаманенко // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. II / Упоряд. Т. Рабан. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 82-91.
3. Бірюліна О. А. Лаврентій Древинський та Афанасій Пузина (громадсько-політична і просвітницька діяльність Луцького братства) / О. А. Бірюліна // Минуле

- і сучасне Волині: Історичні постаті краю. Тези доповідей і повідомлень V Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1991. – С. 53-54.
4. Бірюліна О. Історико-антропологічний нарис про похованих у крипті луцької Хрестовоздвиженської (Братської) церкви / О. Бірюліна, Ю. Долженко // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. X. Матеріали X ювілейної конференції «Любартівські читання» / Відповід. за вип. П. Рудецький. – Луцьк : ФОП Сікачова В. А., 2014. – С. 111-123.
  5. Бірюліна О. Про пам'яткоохоронну і будівельну діяльність Луцького братства / О. Бірюліна // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. II / Упоряд. Т. Рабан. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 92-96.
  6. Бондаренко Г. З історії бібліотеки і книг Луцького Хрестовоздвиженського братства (XVI-XVII ст.) / Г. Бондаренко // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. III / Упоряд. Т. Рабан. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 69-72.
  7. Бондарчук А. Від руїн до музею // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. IX. Матеріали IX конференції «Любартівські читання» / Відповід. за вип. П. Рудецький. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – С. 584-587.
  8. Бондарчук А. Луцьке Хрестовоздвиженське братство. Історія та відродження / А. Бондарчук. – Луцьк : Терен, 2013. – 472 с.
  9. Братковський Данило. Світ, по частинах розглянутий. Фототипічне видання. Джерела. Студії / Данило Братковський. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. – 454 с.
  10. Гаврилюк С. Діяльність православних церковних братств Волині у ХІХ столітті / С. Гаврилюк // Науковий вісник ВДУ. № 2. Серія історія, – 1996. – С. 40-42.
  11. Гаврилюк С. Пошукова та екскурсійна діяльність церковних братств Волині наприкінці ХІХ ст. / С. Гаврилюк // З історії вітчизняного туризму. – К., 1997. – С. 39-45.
  12. Гей М. І. Зміст і організація навчання в школі Луцького братства / М. І. Гей, Й. Й. Кондратик // Минуле і сучасне Волині (до 50-річчя Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки). Освіта, наука, культура. Тези доповідей і повідомлень ІV Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1990. – Ч. 2. – С. 59-62.
  13. Герасимчук Ю. В. Луцьке православне братство ХVІІ ст. / Ю. В. Герасимчук // Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура. Тези доповідей і повідомлень VІІІ Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1999. – С. 40-42.
  14. Данило Братковський – поет і громадянин. Матеріали науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 300-й річниці страти Данила Братковського. – Луцьк: Б.в., 2002. – 158 с.
  15. Денисюк Володимир. Волинь. Туристичні маршрути / Володимир Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 144 с.
  16. Денисюк Володимир. Луцьку 910 років / Володимир Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 64 с.

17. Довбищенко М. Архів Української Церкви: Серія 2. Джерела. Випуск І. Історія Луцького братства і братського монастиря 1617-1833 років / М. Довбищенко. – Луцьк: Видавництво «Терези». – 688 с.
18. Дублянський А. Луцьк. Історичний нарис / А. Дублянський. – Луцьк, 1934. – 34 с. (репринт 1996).
19. Каталог видань кириличного друку в установах Волині (1600 - 1825) / Упоряд. С. Н. Крейнін, О. Д. Огнева – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 132 с.
20. Колосок Богдан. Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування. Історико-архітектурний нарис / Б. В. Колосок. – Луцьк: Твердиня, 2011. – 124 с. + 16 с., іл.
21. Кралюк П. Луцьке Хрестовоздвиженське братство / П. Кралюк. – Луцьк: Надстир'я, 1996. – 53 с.
22. «Лямент» по отцю Іоану Васильовичу, написаний в Луцьку року 1628-го: фототипія, переклади, дослідження / упорядник О. Бірюліна, переклад В. Александрович, В. Шевчук. – Луцьк: Зоря, 2008. – 212 с.
23. Крейнін С. «Часослов», «Лямент» та інші / С. Крейнін // Нар. Рада. – 1993. – 10 квітня (видавнича діяльність Луцького Хрестовоздвиженського братства).
24. Луцьк стародавній. Пам'ятки Старого міста / Відпов. за випуск Павло Рудецький. – Луцьк: Терези, 2015. – 128 с., іл.
25. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. Випуск 35. XXXV Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, м. Луцьк, 15-17 вересня 2010 р. / Ред. група: Г. Бондаренко та ін. – Луцьк: ДП «Волинські старожитності», 2010. – 428 с.
26. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія традиції, люди. Матеріали XXVI Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 16-ій річниці Незалежності України, 510-ій річниці надання м. Луцьку магдебурзького права і 390-ій річниці створення Луцького православного братства, м. Луцьк, 9-10 листопада 2007 р., Науковий збірник: Випуск 26. – Луцьк: Пульс, 2007. – 254 с.
27. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцький район: історія, сучасність, перспективи. Науковий збірник. Випуск 22. Матеріали XXII Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України, 40-річчю Луцького району та 50-річчю Торчинського народного історичного краєзнавчого музею. Луцьк – Торчин, 9-10 грудня 2006 р. – Луцьк: Пульс, 2007. – 151 с.
28. Огнева О. Видання Михайла Сльозки в бібліотеці Луцького Хрестовоздвиженського братства / О. Огнева, О. Златогорський // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. II / Упоряд. Т. Рабан. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 101-103.
29. Огнева О. Д. Філарет Городецький – бібліотекар Луцького Хрестовоздвиженського братства / О. Д. Огнева // Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура. Тези доповідей і повідомлень VIII Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1999. – С. 33-34.
30. Орпанюк Р. П. Ідеї ренесансного гуманізму в творчості Д. Братковського / Р. П. Орпанюк // Минуле і сучасне Волині (до 45-річчя визволення Волині від

- німецько-фашистських загарбників). Тези доповідей і повідомлень III Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1989. – С. 211-213.
31. Пом'яник. Волинське крайове Братство святого апостола Андрія Первозванного (Луцьке хрестовоздвиженське). Від року Божого 1618 і далі. – Луцьк, 2000. – 70 с., іл.
  32. Пришляк В. В. Погляди Данила Братковського – прояв опозиції пануючій ідеології феодалного суспільства кінця XVII – початку XVIII ст. / В. В. Пришляк // *Минуле і сучасне Волині: Історичні постаті краю. Тези доповідей і повідомлень V Волинської історико-краєзнавчої конференції.* – Луцьк, 1991. – С. 49-50.
  33. Прокопчук В. І. Галшка Гулевичівна і Луцьке братство / В. І. Прокопчук // “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. Т. 3. – Луцьк: Вежа, 1999. – С. 397-403.
  34. Прокопчук В. Деякі історичні відомості про Хрестовоздвиженську братську церкву в м. Луцьку / В. І. Прокопчук, В. Є. Прокопчук // *Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. Тези доповідей і повідомлень II регіональної “Велика Волинь” та VI обласної історико-краєзнавчих конференцій.* – Луцьк, 1992. – С. 126-127.
  35. Пясецький В. Вулиці і майдани Луцька / В. Пясецький, Ф. Мандзюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 23-56.
  36. Пясецький В. Луцьк. Старе місто: історико-краєзнавчі нариси. Книга 1. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – С. 263-270.
  37. Радченко М. Можливість використання досвіду братських шкіл на сучасному етапі розвитку освіти / М. А. Радченко, Ю. Б. Мандрик // *Минуле і сучасне Волині (до 900-річчя Луцька). Тези доповідей і повідомлень регіональної історико-краєзнавчої конференції.* – Луцьк, 1985. – С. 62-64.
  38. Рисак О. Данило Братковський – поет і громадянин / О. Рисак // *Минуле і сучасне Волині (до 45-річчя визволення Волині від німецько-фашистських загарбників). Тези доповідей і повідомлень III Волинської історико-краєзнавчої конференції.* – Луцьк, 1989. – С. 209-210.
  39. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х-XX ст. / В. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2002. – 280 с.
  40. Сажок О. Бібліотечна діяльність Луцького Хрестовоздвиженського братства (2 пол. XIX – поч. XX ст.) / О. Сажок // *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. VI / Упоряд. Т. Рабан.* – Луцьк, 2010. – С. 181-188.
  41. Струбицький В. В. Тут закладалися основи національної школи / В. В. Струбицький // “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. Т. 1. – Луцьк: Вежа, 1996. – С. 324-329.
  42. Струбицький В. В. Луцька Братська школа – визначний культурно-освітній осередок на Волині XVII ст. / В. Струбицький, Ю. Бондар // *Минуле і сучасне Волині (до 900-річчя Луцька). Тези доповідей і повідомлень регіональної історико-краєзнавчої конференції.* – Луцьк, 1985. – С. 210-213.
  43. Хілько М. І простелівся йому білий саван [Про Данила Братковського] / М. Хілько // *Волинь.* – 2002. – 3 вересня.